

Könyvtárügyünk az ezredfordulón – a statisztika tükrében

Jegyzetek a könyvtárstatisztikai CD-ROM kapcsán

Bevezetés

A XX. század magyar könyvtárügyének korszerű szemléletű megírása rendkívül fontos lenne. Különösen azért, mert a történelem féltucatnyi fordulatot hajtott végre – *Romsics Ignác* kitűnő századmonográfiája nyolc fejezetre tagolja e száz évet –, s minden újabb fordulat jelentős változást, többnyire törést jelentett a könyvtárak sorsában is. A legutolsó: a rendszerváltozás – immár lassan másfél évtizedes szakaszt jelentve – újra próbára tette az egész szakmai struktúrát (jóllehet nem kívánta egészében tagadni a fennálló könyvtári viszonyokat). Viszont „külső” körülményei (a fenntartó anyagi helyzete, az információs társadalom térhódítása, az infláció: nem csupán, de különösen a dokumentumárak terén stb.) annál hűsbavágóbban átalakultak. Reagáltunk-e az új helyzetre érdemben (átfogóan)? Ha csak erről a tizenvalahány évről képesek vagyunk érvényes megállapításokat tenni – jelenségek és lényeg szintjén egyaránt –, akkor könnyebb lesz a század egészének értelmezése szakmai szempontból is.

A társadalmi valóság megismerésének egyik eszköze a statisztika. Minél egyértelműbb, minél konzekvensebb és minél hosszabb időszavat fog át, annál inkább képes elősegíteni a megismerést. E közhelyek azért számítsanak bocsánatos bűnnek, mert most valódi teljesítmény születik, hála a Könyvtári Intézet szakembereinek, *Somogyi Józsefnek* és *Vidra Szabó Ferencnek*. Az első hazai könyvtárstatisztikai CD-ROM öt évet (1998–2002), tekint át, s így jó alkalmat ad arra is, hogy „megszólítsuk” az ezredforduló magyar könyvtárügyét, az 1997. évi kulturális törvény utáni fél évtizedet. S minthogy a mostani kiadvány lényegében a hetvenes évek elején az akkori KMK-ban – Papp István igazgatóé az érdem – született közművelődési könyvtári statisztikát mondhatja közvetlen ősenek, van arra is lehetőség, hogy figyelmünket a szükséges mértékig kiterjesszük a rendszerváltozás egész időszakára, illetve a közvetlen azelőtti szakaszra is. Ebben komoly segítséget nyújt Vidra Szabó Ferenc két korábbi – az 1985–1995, majd 1989–1999 közötti időszakot átfogó – tanulmánya is, melyek e folyóiratban láttak napvilágot (3K 1997. június, illetőleg 2001. április). A CD-lemez több tematikus táblázatot és Vidra Szabó Ferenc kitűnő elemzését tartalmazza. Az intézet *Könyvtári statisztika* című éves összeállításai bizonyos szempontból többet, illetve kevesebbet tartalmaznak, így a mélyebb értelmezés feltételezi a lemez és a papírkiadás együttes használatát.

Tim Berners-Lee 1993-ban hozta létre a World Wide Webet, a világhálót a hatvanas évek végén megteremtett alapra építve és ezen érdemeit elismerve II. Erzsébet királynő mostanában avatta birodalmi lovaggá. A világháló egészeben átformálja szakmai tudatunkat, környezetünket és feladatainkat. Vannak olyan hangok – magam provinciális, illetve technokrata minősítést tennék melléjük –, melyek szerint a könyvtár mint fizikailag létező intézmény maholnap idejétmúlttá válik (vagyis – úgymond – nem más, mint elegendő számú gép hálózathoz kapcsolása). Azt gondolom, a korábbi működésmódot kell radikálisan átalakítani, ám az egyre rohamosabban gyarapodó információáradat viszonyai épp megerősítik azt a feladatunkat, hogy közreműködésünkkel az érdekelt használó érvényes és valóban igényei szerinti információhoz juthasson. Ha jól segítjük, neki lesz könnyebb, s ezáltal mi válunk nélkülözhetetlenné. E kitérőnek tűnő gondolatossra azért van szükség, mert ideje újraforgalmaznunk a könyvtár mibenlétét. Például: a szakma legújabb, máris maradandó értékeket képviselő/termelő intézménye. a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ (kiemelés tőlem – S. P.) vajon beletartozik-e a „könyvtár” fogalomkörébe? Vagy a Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ? Talán e kérdések is megérdemlik a tisztázást – a könyvtár fogalmának újragondolása keretében –, és akkor a statisztikában is helyet kaphatnak (az) új típusú intézmények.

Miről tájékoztat a CD-ROM?

A lemez elsősorban a *települési* (önkormányzati) könyvtárak helyzetének megismerését segíti, de több vonatkozásban az *országos és helyi szakkönyvtárak* világába is bevilágít. Kár, hogy lemond az iskolai könyvtárakról, nélkülük biztos nem lehet érvényes magyar könyvtárpolitikát megalapozni. Legalább a legáltalánosabb szintű országos adatokat át kellene venni az oktatási statisztikákból, hisz nem lehet mindegy, miként kerül közel másfél millió gyerek és közel százezer pedagógus a mindennapjaiban a könyvtári szolgáltatáshoz (vagy annak hiányához, hiányosságaihoz).

Itt említem, hogy az európai összehasonlításhoz mielőbb olyan adatokra is szükségünk lehet, mennyit költ a magyar társadalom a megtermelt GDP-ből könyvtári célokra (egytedes százalék alatt-e, egytedes közelében-e – mint a gyengébb európai uniósok, pl. Olaszország, Portugália stb. –, avagy három–négytedes százalékot-e, mint a skandináv országok (Ph. Ramsdale: *Library economics in Europe*. Luxembourg: European Commission., 1995.).

Azt is jó lenne kifejezni a települési könyvtárak adatai keretében, eléri-e a ráfordítás az *önkormányzatok összkidadásainak egy százalékát*? A felsőoktatási könyvtáraknál pedig, hogy hány százalékot fordítanak egyetemünk és főiskolánk teljes költségvetésükből e célra (félve jegyzem meg, korábbi tapasztalataimra építve, hogy mind kisebb arányt, talán ha 2-3 százalékot...). Egyszóval: helyezük bele működésünket a környező valóságba, a meghatározó „nagyrendszerekbe” (önkormányzatok, oktatás, K+F stb.).

A lemez – és a füzetkiadások – szóhasználatát, mely a települési könyvtárak mellett „szak- és munkahelyi” könyvtárakról beszél, nem tartom szerencsésnek, ugyanis bárki megállapíthatja, hogy a (2002-ben 632) szakkönyvtárak körében

ezen kategóriákon kívül van még civil szerveződés könyvtára, van számos iskolai könyvtár (minthogy *nyilvános könyvtárként* regisztrálták magukat). Kérdőjeleink ismételten arra utalnak, hogy a könyvtár fogalmának meghatározása, majd speciális típusainak differenciált értelmezése még nem mindenben tekinthető lezártnak.

Melyek a fontos adatok?

Ez az egyik alapvető kérdés a statisztika esetében: ha jól választunk, fontos folyamatokra tapinthatunk rá, míg ellenkező esetben komor vagy épp rózsaszínű valóságképet adhatunk beállítódástól függően. Voltam eleget intézményvezető, hogy ismerjem a forint „szagát”, a statisztika szintjén mégis határozott véleményem, hogy pusztán forintadatok keveset mondanak el – főként az *infláció hatásától meg nem tisztított* állapotban. Ha tudom, hogy tíz év alatt pl. tízszeres volt az áremelkedés, tudom valamihez viszonyítani könyvtári forintösszegünknek pl. kilenckszeres gyarapodását. Nézetem szerint ma a következők lehetnek „kemény” (vagy legalább a többinél keményebb) adatok:

- *ellátandó lakosság száma,*
- *intézmények száma* (plusz szolgáltató helyek száma), ezek *alapterülete*, heti – és/vagy évi összes – *nyitva tartás* órában kifejezve,
- *új beszerzések száma* (többet mond, mint a ráfordított pénz), ebből az időszaki kiadványoké – utóbbiból a *külföldieké,*
- *olvasók száma* és életkori csoportjai (14-ig, 15–25, 25–60, 60 év fölött),
- *helyben használt és kölcsönzött kötetek száma* (tudom, az előbbi nem kevés szubjektív elemet hordoz, a róla való lemondás viszont az összképet torzítja),
- *könyvtári személyzet* – teljes idejű foglalkoztatásra átszámítva –, ezen belül szakképzett könyvtáros,
- *olvasók rendelkezésére álló – hálózatba kapcsolt – számítógépek száma.*

Majd mindezekről logikus mértékben viszonzyszámok. Látható, hogy néhány olyan elvárást – *nyitva tartás, olvasói számítógépek* – is felvillantok, amelynek a jelenlegi statisztika még nem tesz eleget. Feltétlenül kívánatos lenne *nagyságrendi csoportok* képzése (pl. intézmények száma 100 m² alatti alapterülettel, 100–200 m² közöttivel, 201–500 m² stb., *nyitva tartás* heti 15 óra alatt, heti 15–30 óra között stb.): ilyen bontások a korábbi minisztériumi statisztikákban (pl. Művelődési Minisztérium Statisztikai Tájékoztató Közművelődési Könyvtárak 1972) igen kifejezők voltak: például 1972-ban az 5135 közművelődési könyvtári szolgáltató helynek csak mintegy negyede érte el a heti 10 óra *nyitva tartást*, ezen belül a fiókok nyolcada volt ilyen, míg az önállóknak több mint harmada.

Más adat is fontos szerephez juthat, ha megfelelő kontextusba kerül. Például a KSH-statisztika 2002-ről megállapítja, hogy a mozilátogatók száma 15,3 millió, a múzeumlátogatóké 9,775 millió, a színházlátogatóké 4,15 millió volt, a hangversenylátogatóké megközelítette a félmilliót. Ehhez képest azt tudatja, hogy a települési könyvtárakba beiratkozott 1,425 millió ember. Mennyivel hatásosabb, ha mi hozzátehetjük, hogy a könyvtári statisztika által átfogott köz- és szakkönyvtárakban 2002-ben *csaknem 32 millió látogatást* regisztráltak. (A számomra legvidámabb

angol szakmai „marketingszöveg”: kétszer annyi látogatója van ott a public libraryknak, mint az összes futballstadionnak, pedig ott van ám foci!) Vagyis a magyar könyvtárak 2002-ben *több látogatót üdvözölhettek, mint a többi – fent említett – hazai kultúrák közvetítő intézménytípus együttesen!* (És még egyszer: ha ehhez még hozzátehetnénk az iskolai könyvtári számokat, akkor a fenti csoport művelődési házzal kiegészítve sem lenne vetélytárs...)

Öt év települési könyvtári ellátása

1998 óta a hazai gazdaság lassan javuló tendenciát mutat, s ez közvetve-közvetlenül kihat a szakmai intézményrendszer erőforrásaira. 1998-ban 2775 önálló könyvtár 3315 szolgáltatóhellyel csaknem 400 ezer m² alapterületen 8,5 milliárd forintból gazdálkodott, a 3113 teljes időben főfoglalkozású és további 794 rész munkaidős könyvtáros 1 millió 350 ezer olvasónak nyújtott szolgáltatásokat, például 1,2 millió új beszerzésű kötetet, 35,2 millió kölcsönzést.

2002-ben 2853 könyvtár működött 3449 (+11%) szolgáltatóhelyen 422 ezer m² alapterületen (+5%), – tehát az egy szolgáltató helyre jutó átlagos alapterület csökkent. 13,56 milliárd (+58%, de mennyi infláció?) forintból gazdálkodtak, a 3348 teljes időben főfoglalkozású (+7%), meg a 962 rész munkaidős – teljes idejűre átszámítva együttesen 3853 fő könyvtáros – 1,43 millió olvasónak (+6%) nyújtott szolgáltatást, például 1,236 millió új kötetet (0%), 34,4 millió kölcsönzést (mínusz 2-3%). Nőtt a könyvtárak száma, de maradt, sőt fokozódott az elaprózódás; nőtt az olvasói kedv, de ez már nem fejeződik ki a kölcsönzésben; a ráfordítások növekedése ellenére stagnál az új beszerzés – pedig bizonyára ennek lenne komolyabb vonzereje. Mondják nyugaton, hogy öt lakosra jusson évente egy-egy új kötet. Ma nálunk *minden nyolcadikra* jut – vagy más megközelítésben, vállalva a sarkos fogalmazást: a rendszerváltozás óta közel *tíz millió új kötet nem jutott el* a lakossági könyvtárakba: 1988-ban még 1,99 millió volt az új beszerzések száma. 1989-ben már csak 1,56 millió, majd évente – csekély ingadozással – 1,1–1,2 millió kötet.

2002-ben a települési könyvtárak összkiadása 13,56 milliárd Ft volt, ebből állománygyarapításra jutott 1,71 milliárd (12,6%). A munkatársak bérére és kötelező járulékaire ugyanakkor 7,65 milliárd (56,4%; az arány 1998-ban pontosan 50% volt). Az új beszerzésekre fordítható keret ettől a hányadtól is függ: ha egy könyvtárnak sikerül olyan munkaszervezést érvényesítenie, hogy a bérkiadás ne lépje túl az 50%-os szintet, akkor többet költethet gyarapításra, ami jobban vonzza az érdeklődést. Ugyanez áll a működtetési kiadásokra is (2002-ben 31%). Jó lenne ilyen arányt megcélozni: 50% bér-, 30% működési (és beruházási) költség, 20% állománygyarapítás (utóbbiba beleértve a kötetetést, a könyvtárközi kölcsönzést is). Ha 2002-ben is 50% lett volna a bérköltség aránya, ez – elvben – az állománygyarapítás keretét mintegy 100 millió forinttal növelhette volna...

Községi (köz)könyvtári ellátás

A községek könyvtári ellátása évtizedek óta neuralgikus szakmai kérdés. Sebestyén Géza – akkor a Közgyűjtemények Országos Felügyeletének munkatársa –

1942-ben íródott tanulmányában [Könyv a falun. = Magyar Szemle 1942. 5. (243.) sz. 243–249. p.] kristálytisztá logikával ezeket írja. „A legnagyobb jóakarat sem képes megakadályozni (az állomány elöregezését – S. P.), mert a sokezer apró könyvtár színvonalon tartása olyan összegeket igényelne, amelyeket sehol sem tudnak erre fordítani. (...) Az önálló falusi könyvtár keretci mindig szegényesen szűkek. (...) A falusi kiskönyvtárnak az a tragédiája, hogy mire rákapatna az olvasásra, már ki is merülnek a lehetőségei. Még pedig mennél nagyobb olvasási szomjat ébreszt valakiben, annál hamarabb érezteti a határait is. (...) a falu könyvtárának modern típusa: a *tájékönyvtár* (kiemelés eredetiben – S. P.). (...) A tájékönyvtár épp olyan egységes nagykönyvtár, mint pl. a jól kiépített városi könyvtár. Csak éppen nem egy város, hanem egy egész vidék igényeit van hivatva kielégíteni. Itt már végleg nem a falusi könyvtár az egység, a tájék mint egész teremt magának könyvtárát.”

A kilencvenes évek második felében Magyarország lakóinak 34%-a lakott *községeinkben*, ez az arány 2002-ben 33%-ra változott. A könyvtári mutatók viszont igen szóródnak: hiába van itt az országos *állomány* 42–44%-a, s még az új szerzemények terén is állja a versenyt, igaz, csökkenő tendenciával (38% volt, 2002-ben 35%), ha a főfoglalkozású könyvtárosi arány 16% körül mozog, s a *forintban* kifejezett erőforrás is 20% alatt marad (1996-ban 16, 2002-ben 19%). Az ország összes olvasójából korábban 33, most, 2002-ben 29%-ot, a kölcsönzött kötetek terén akkor 31%-ot, míg 2002-re 25%-ot lehet községeinkben mérni. Nem lehet eleget mondani, hogy a községi könyvtárügy – Münchhausen báró módjára – nem tudja magát kihúzni az elmaradásból. A teljes könyvtári kiadás terén 2002-ben egy városi lakosra jut országos átlagban 1660 Ft, míg egy falusira 800 alatt (országos átlag 1300–1400 Ft). Lehet-e egyáltalán reményünk arra, hogy a 2600 községi önkormányzat mint fenntartó valamikor is képes lesz korszerű feltételeket biztosítani könyvtárának? Az a véleményem, hogy sokkal célszerűbb volna irányt venni a – legalább – kistérségi könyvtárfenntartó „megalkotására”. Könnyedén fogalmazva: egy magyar országgyűlési képviselő átlag 26 ezer állampolgár nevében végzi feladatát, más szóval ennyi állampolgár „tart el” egy képviselőt. Talán legalább ennyi kellene egy korszerű közkönyvtárhoz is.

Városi közkönyvtárügy

Tekintsük át röviden a városi könyvtárak sorsának alakulását 1996-2002 között (a főváros nélkül – az ti. különlegessége miatt alább kerül napirendre). 1996-ban 236 önálló könyvtár 751 szolgáltatóhellyel, 2316 főállású (teljes munkaidős) könyvtárossal (69%!). 556 ezer új beszerzéssel (51,5%) látott el 4,6 millió lakost (45,3%). közelebből 739 ezer beiratkozott olvasót (54,3%), akik 18,9 millió egységet (51,4%) kölcsönöztek. Az alapterület 1997-es adata: 194 ezer m² (az összes 51,4%-a). A könyvtárosi arány oly kirívó, hogy érdemes a teljes munkaidejű átszámítást tükröző adatot is megnézni: ez azonban először 2001-ben jelenik meg a füzetben. Eszerint az országos összes 3741-ből 2360 fő dolgozik a városi könyvtárakban (63,1%).

Nézzük meg, hogyan alakultak a számok és arányok 2002-re. Ekkor már:

– 281 városi könyvtár működött

- összesen 668 szolgáltatóhellyel (ez utóbbiak száma komolyan csökkent hat év alatt),

- 222 ezer m² alapterületen (52,6%),
 - a 2470 főállású (teljes munkaidős) könyvtárossal (66,3%) – teljes munkaidejű átszámítás esetén 2513 fővel (65,2%),
 - 662 ezer új beszerzéssel (53,6%)
 - 4,775 millió lakost (48,3%) láttak el,
 - közelebbről 822 ezer beiratkozott olvasót (57,6%),
 - akik 19,25 millió egységet kölcsönöztek (58%).
- a teljes kiadás terén a számok: 1996-ban 3,165 milliárd Ft (61,1%) – 2002-ben 8,794 milliárd Ft (64,8%).

Úgy tűnik, a városi könyvtárak majd minden lényegi paraméter szerint erősítettek pozíciójukat. Egyedül azt szeretné látni a bíráló, hogy a foglalkoztatási arányt némileg csökkentve (a bérjellegű kiadások országos összeséből is 68% jut a városiakra!) növekedjen az új beszerzési arány (53,6%), ami által bizonyára tovább erősödhetnek a használati mutatók.

Fővárosi közkönyvtárügy

A főváros a maga lényegében egységes szervezetű közkönyvtári rendszerével – a FSZEK mellett létező öt önálló könyvtár aligha játszik érdemi szerepet – sajátos „vizsgálati terepként” is értelmezhető. Nem az olvasói arány tekintetében, hisz a főváros olyan komoly nyilvános könyvtári lehetőségekkel rendelkezik, melyekhez semelyik hazai városé nem hasonlítható (gondoljunk csak a nemzeti és az országos szakkönyvtárak létre). Inkább vélem fontosnak a centralizált hálózat belső hatékonysági mutatóinak áttekintését. Vidra Szabó Ferenc adatai szerint egy szolgáltatóhelyre jut 13 ezer kötet állomány, 414 beiratkozott olvasó, 10 ezer kölcsönzés, 1 fő főfoglalkozású könyvtáros (valamint – tesszük hozzá – 390 új beszerzés). Budapesten: egy szolgáltatóhelyre 40 ezres állomány, csaknem 2600 beiratkozott olvasó, csaknem 90 ezer kölcsönzés, 5 főfoglalkozású könyvtáros és közel 2 ezer új kötet. Egy könyvtárosra jut tehát 18 ezer kölcsönzés, az országos átlagnak csaknem duplája.

A főváros különleges könyvtári helyzetét továbbá érdemes az összes számba vett könyvtártípus átfogó adataival is illusztrálni. Az országosan megállapított adatok közel 3500 könyvtár, 5100 szolgáltatóhely, 714 ezer m² alapterület, teljes munkaidőre átszámítva 6940 könyvtáros, 27,74 milliárd Ft könyvtári összkiadás, 2,5 millió új gyarapodás, 83,6 millió egység teljes helyben lévő állomány, 142 ezer időszak kiadvány cím, illetve 197 ezer példány, közel 2,1 millió beiratkozott olvasó, összesen 72 millió használt (helyben+kölcsönözve) egység.

Ebből a fővárosé:

- 362 könyvtár (egytized) közel 800 szolgáltatóhellyel (egyheted),
- 230 ezer m² alapterülettel (közel egyharmad), 2485 könyvtáros (több mint egyharmad),
- 12,3 milliárd Ft összkiadás (44,4%!),
- közel 1,1 millió új gyarapodás (42%!), csaknem 50 millió állomány (közel 44%),
- 65 ezer időszak kiadványcím (45%), ennek 102 ezer példánya (52%),

- 526 ezer beiratkozott olvasó (25%),
- 20 millió használt dokumentum (csaknem 30%).

Tömörítve:

- a) erőforrások: egyharmadnyi alapterület és könyvtáros, 44% kiadási részese-
dés, 40–50% közötti állomány és gyarapodás,
- b) negyed–harmadrész arányú igénybevétel az országos összeshez viszonyítva.

Ezek az arányok kétirányú gondolkodásra ösztönöznek: 1) célszerű tudatosítani a főváros különleges adottságaiból fakadó országos felelősségét; 2) a fővárosban minden lehetséges módon erősíteni kellene az együttműködést, hogy a teljesítmény is növelhető legyen.

Könyvtárközi kölcsönzés

1996-ban a *települési könyvtárak* 18 ezer állományegységet adtak más könyvtáraknak, viszont kaptak másoktól 47 ezret (összes: 65 ezer), ami úgy is értelmezhető, hogy a közkönyvtárak más típusú, elsősorban szakkönyvtáraktól, tehát „kívülről” szereztek meg olvasóiknak közel 30 ezer dokumentumot (eredetiben vagy másolatban). 1998-ban e számpár: 17 ezer adott és 22 ezer kapott, a „kívülről” érkező anyag 5 ezerre csökkent (és az összeg is: 39 ezer egység, ami már azért is meglepő, mert 1972-ban az akkori tanácsi közművelődési könyvtárak teljesítménye 38 ezer volt). 2000-ben az adott egységek száma 21 ezer, a kapottaké 29,5 ezer, „kívülről” beszerezve 8,5 ezer (az összes pedig: 50,5 ezer). 2002-ben az adott egységek száma 30 ezer, a kapottaké 46 ezer, különbözlet 16 ezer, összesen 76 ezer (szűk egyötöddel több 1996-nál). Úgy tűnik, az ODR-program – települési könyvtári körben – az eredményen nagyságrendileg még nem változtatott.

Lássuk ezután a *szakkönyvtári kör* könyvtárközi kölcsönzését. Erre vonatkozó adatok az 1998-as évtől található a Könyvtári statisztikában. Akkor a mintegy 180 regisztrált könyvtár más könyvtáraktól kapott összesen 29,5 ezer egységet, míg másoknak adott 50 ezer egységet (együtt: 79,5 ezer). E körön belül magasan a felsőoktatási könyvtári kör dominál 15,5 ezer kapott és 24 ezer adott dokumentummal (együtt 39,5 ezer, az összesnek 50%-a). Meglehető az országos szakkönyvtárak alacsony szintű részvétele: 12 ezer adott és egyezer kapott dokumentum (együtt 13 ezer, az összesnek hatoda). A többi szereplő: OSZK – négyezer kapott, illetve kétezer adott (összesen: hatezer?), MTA-könyvtárak – hétezer adott és 4,5 ezer kapott, egyéb szakkönyvtárak – kétezer kapott, 6,5 ezer adott. Ha 1998-ban a közkönyvtárak könyvtárközi kölcsönzési „import”-többlete csupán 5 ezer, míg a szakkönyvtárak „export”-többlete 20 ezer egység, akkor még olyan jelentős fogyasztók is voltak, akiket a rendszer nem regisztrált.

2002-ben az 1998-as adatokkal összevethető módon mintegy 210 könyvtár szerepel a statisztikában, s ehhez járul még további 424 „egyéb szak- és munkahelyi könyvtár” (c körrel mondtuk a bevezetőben, hogy a csoport összetétele tarkább e megnevezésnél). Vegyük előbb a 210-et, hogy lássuk az 1998-hoz viszonyítható dinamikát. Ekkor 74 ezer dokumentumot küldtek, és 41 ezer doku-

mentumot kaptak (összesen 115 ezer, ez 35 ezerrel, csaknem 50%-kal több a négy év előttinél!). Különösen dinamikus a másoknak szolgáltatott mennyiség növekedése (50-ról 74 ezerre). A csoporton belül ismét a felsőoktatási könyvtárak szerepe domináns: adtak 55 ezret, kaptak 34 ezret, ez együtt 89 ezer (az összesnek több mint háromnegyede!). Ez az eredmény annál meglepőbb, mert még 2000-ben a felsőoktatási könyvtárak adott+kapott dokumentumainak összege 53 ezer volt (pár ezerrel több 1998-nál, 20 ezerrel elmaradva a két év múlva elérttől). 1998 – 2002 között a *felsőoktatási könyvtárak* könyvtárközi kölcsönzési teljesítménye 40 ezerrel 89 ezerre nőtt, több mint *megduplázódott*.

A statisztikai füzetek által 2000-ben bevezetett „egyéb szak- és munkahelyi” könyvtárak (250 intézmény) körében ekkor 29–29 ezer adott és kapott egység szerepel (összesen 58 ezer). Összesen – minden szak- és munkahelyi könyvtár körében – 2000-ben 71 ezer kapott és 83,5 ezer adott (összesen: 154,5 ezer) könyvtárközi kölcsönzési tranzakció állapítható meg. Ebből a nemzeti könyvtár 25 ezerrel részesült (két év előtt négyszerese!). 2002-ben a teljes kör együtt 172 ezer eredményes tranzakciót könyvelt el (2 év alatt 11%-kal nőtt). Ha bontjuk e számot küldöttre és kapottra, kiderül, hogy az adott dokumentumok száma bővült, a kapottaké stagnál.

Ha most összevonnuk a köz- és minden típusú szakkönyvtárak könyvtárközi kölcsönzési adatait, akkor 2002-ben a következő kép tárul elénk.

1. táblázat

Könyvtárközi kölcsönzés 2002-ben

	Adott (ezer)	Kapott (ezer)	Együtt(ezer)	%
Települési könyvtár	30	46	76	31
Egyéb könyvtár	100	71	171	69
Összesen	130	117	247	100

Ezt már akár szép eredménynek is tekinthetjük. Az összes könyvtártípus körében olvasóink igénybevettek kölcsönzéssel 43,4 millió, és helyben használtak további 28,3 millió dokumentumot (együtt csaknem 72 millió): ha erre vetítjük, akkor a negyedmilliós könyvtárközi kölcsönzési eredmény *egyharmad százalékának* felel meg (néhány skandináv országban 3–5% körül mozog).

Nemzeti könyvtár

Bizonyára nem kell különleges indok ahhoz, hogy az ország legnagyobb könyvtárát külön szemügyre vegyük. Valóban érdemi adatok 2000-től szerepelnek róla a statisztikában. Ekkor kiadásai elérték az 1,7 milliárdot, ami az összes regisztrált szak- és települési könyvtárak teljes kiadási összegének (19,4 milliárd: ebből települési – 10,9, szakkönyvtárak – 8,44 milliárd) csaknem 9%-a. 2002-ben az analóg adatok: az OSZK kiadásai közel 2,5 milliárdra, az összes regisztrált szak- és települési könyvtáré összesen közel 28 milliárdra nőttek (települési – 13,6, szakkönyvtárak – 14 milliárd), a nemzeti könyvtár kis híján 9%-os részaránya tehát változat-

lan. Vagyis kis túlzással elmondható, hogy minden hazai könyvtári kiadásból *csaknem egytized* a nemzeti könyvtáré. Az OSZK kiadási kerete – kerekítve – 50%-kal, a településeké pedig 25%-kal nőtt.

A könyvtárosi létszámról közölt adatok – a *teljes munkaidejűre* való átszámításnak köszönhetően – csupán 2002-ben tekinthetők korrektnak. Ekkor a közel hétezer hazai könyvtárosból (3085 a szak- és 3853 a települési könyvtárakban) 450 dolgozott az OSZK-ban, ami közel 6,5%-os arányt jelent. (Egyébként egyetlen hazai intézmény említhető e nagyságrendek közelében: a FSZEK.) Az OSZK 2002-ben 217 ezer könyvtárlátogatót regisztrált, ami 260–270 nyitvatartási nappal számolva napi átlagban nyolcszáz körüli számot eredményez. Tekintve, hogy a nemzeti könyvtár 600–700 olvasói hellyel rendelkezik, elég szerénynek mondható eredmény. Igaz, az egyetemisták nem csekély része 1999 ősze óta nem tudja használni a könyvtárat.

Húsz város

Az alábbi táblázatokban összefoglaljuk a könyvtári szempontból *legjelentősebb* 20 magyar város néhány fontosabb adatát.

2. táblázat

a) Városi könyvtári erőforrások 2002-ben
(összes könyvtártípus)

Város	Népesség (ezer fő)	Könyvtári alapterület (ezer m ²)	Főfoglalkozású (FTE) könyvtáros	Új beszerzés (ezer kötet)	Kiadás (millió Ft)	Beiratkozott olvasó (ezer fő)	Kölcsönzött és helyben használt egységek (ezer db)
Budapest	1812	230	2485	1061	12 301	526	13 086
Debrecen	204	20	295	45	1 132	78	3 291
Miskolc	172	16,5	172	33	474	36	1 715
Szeged	158	16	230	53	799	59	1 751
Pécs	157	18	186	69	835	46	2 305
Győr	127	8,3	109	43	423	32	1 311
Nyíregyháza	112	6,9	92	75 (!)	348	40	1 144
Kecskemét	106	13,6	113	33	377	51	1 051
Székesfehérvár	105	5,2	109	34	334	36	1 144
Szombathely	81	8,3	81	26	209	23	1 218
Tatabánya	72	3,7	51	16	176	18	558
Békéscsaba	67	7,3	61	11	223	21	425
Kaposvár	66	5,4	65	14	243	18	504
Veszprém	62	9,2	78	28	382	28	425

A táblázat folytatódik!

Város	Népesség (ezer fő)	Könyvtári alapterület (ezer m ²)	Főfoglalkozású (FTE) könyvtáros	Új beszerzés (ezer kötet)	Kiadás (millió Ft)	Beiratkozott olvasó (ezer fő)	Kölcsönzött és helyben használt egységek (ezer db)
Zalaegerszeg	60	4,2	69	14	233	20	558
Eger	57	4,0	58	15	223	20	1 006
Sopron	54	3,4	49	12	183	8	387
Szolnok*	77	7,8	82	17	256	25	707
Salgótarján	44	6,6	51	8	272	21	723
Szekszárd	35	2,9	35	9	141	12	575
Összesen:	3628	407,3	4451	1691	18 594	1118	33 184

* Megjegyzés: Szolnok esetében 2001-es adat (a 2002-es füzetben hibás adatok).

b) Arányok

Országos összes	9 893	713,5	6 939	2 498	27 744	2 077	71 670
20 város az országos összesből (%)	36	57	64	68	67	54	46
Budapest a 20 városból	50	56	56	63	66	47	39

Milyen érdekességek derülnek ki ebből? A 20 város könyvtárai a teljes országos könyvtári erőforrásoknak (alapterület, könyvtárosok, új beszerzés, kiadások) nagyobbik felével, egyes esetekben kétharmadával rendelkeznek, míg a használati mutatók (beiratkozott olvasók és igénybe vett dokumentumok) megközelítőleg felével. Ha lenne a nyitvatartási időről adatunk, a kétharmados arány bizonyára még erősebben mutatkozna. Ebből egyebek mellett újabb érv adódik abban a tekintetben, hogy a könyvtárak térségi – ebben az esetben városi – együttműködése további erőfeszítéseket érdemel. Másrészt Budapest dominanciája az összes lényeges erőforrás terén olyan mértékű, hogy egymaga több lehetőséggel rendelkezik, mint a következő 19 város együttvéve (különböző mutatók terén 56–66%-os a főváros aránya). Viszont a használati arányok terén (olvasók: a 20 könyvtárnak 47%-a, kölcsönzés+helyben használat: 39%-a) elmarad tőlük. Az országos összes erőforráson belül lehet egy ilyen – jócskán kerekített – arányt látni:

- egyharmad-kétötöd (33–43%) körül a fővárosban,
- egynegyed (vagy afölött) a következő 19 városban,
- közel egyharmad az összes többi (mintegy 3200) hazai településen.

Ezekkel az arányokkal akár azt is lehetne igazolni, hogy a következő időszakban a kisebb városok és vonzáskörzetük – térségi ellátás! – kerülhetnének a könyvtárpolitikai figyelem előterébe. Célszerű úgy is fejleszteni, hogy országosan a kiadá-

sok meghatározó elemét, a személyi erőforrásokat (munkabér járulékokkal: minden könyvtár szintjén: 51,3%, települési könyvtárak esetében: 56,3%) igyekszünk takarékosan, hatékonyan kezelni. Vagyis olyan fejlesztések szükségesek egy ilyen megközelítésben, melyek az emberi munka megtakarításával járnak.

Összegzés helyett

Jó tudni, hogy a magyar könyvtárak szerencsésen „átvészelték” a rendszerváltozással és egyéb fejleményekkel együtt járó társadalmi–gazdasági–technológiai kihívások zömét. Most többszörös feladat áll még előttünk: egyrészt megértetni a fenntartókkal – főként a kulturális kormányzattal, továbbá az önkormányzati és oktatási (közoktatási intézményi, egyetemi) fenntartókkal –, hogy főbb prioritásaik megvalósításában a könyvtár elsőrangú partnerük. Másrészt fokozni saját erőfeszítéseinket a szakma szervezettségének, teljesítményekkel mérhető hatékonyságának emelése terén. Meggyőződésem ugyanis, hogy a könyvtárosság csak most érkezett el létének eddigi legnagyobb „megpróbáltatásához”: eddigi gyűjteménycentrikus vonzalmait ki kell egészítenie a leghatékonyabb – mindenki számára bármikor és bárhol könnyen elérhető, sőt személyre szabott – szolgáltatásokkal. (Érdemes a gondolatok kibontása érdekében tanulmányozni az OCLC legújabb anyagát a szakmai környezet PEST-analíziséről, lásd URL: <http://www.oclc.org/membership/escan/default.htm>).

Külföldi adatok

A brit könyvtári statisztika a 2001–2002-es évre (URL: <http://info.lut.ac.uk/departments/dils/lisu/list03/gen03.html>) – kerekítve – 5500 könyvtári szolgáltatóhelyet regisztrált (ebből 4600 a közkönyvtár). A teljes kiadás meghaladta az 1,5 milliárd fontot (egy lakosra számítva 25 font), s összesen csaknem 40 ezer könyvtári dolgozó látta el az olvasókat. Közülük 26 ezer a közkönyvtárakban, ahol 34 millió olvasó igényeit elégítik ki, egyebek mellett 410 millió kölcsönzést teljesítve (7 db/lakos), és 12,5 millió új beszerzést (1 db/5 lakos) véve állományba (mely elérte a 116 milliós nagyságrendet). Minden állományegységre átlagban 3,5 kölcsönzés jutott. A brit könyvtárakban összesen több mint 60 ezer számítógép van (a nemzeti könyvtárak nélkül!), átlagban 1 gép/ezer lakos. Ebből 23 ezer a közkönyvtárakban és 39 ezer a felsőoktatásiakban.

A francia közkönyvtárügy közel háromezer intézmény számlál (G. Gabriel: *Die öffentlichen Bibliotheks Frankreichs. = Bibliotheksdienst 2003. 5. 577–583. p.*). E könyvtárak a lendületes bővítésnek köszönhetően tíz év alatt 1,3 millióról (2000-re) 2 millió m²-re növelték alapterületüket (átlagosan egy könyvtár 666 m²) – e fejlesztés elsősorban a központi városi könyvtárakat érte el (70%-os növekedés 10 év alatt). Így nőtt az olvasóhelyek száma is, összesen 156 ezerre, azaz ezer lakosra már 4,2 hely jut. Valamelyest csökkent a bibliobuszok száma, de így is közel 11 millió lakos ellátása hárul a 163 járműre. Ehhez tudni kell, hogy a 62 milliós ország települései közel kétharmadának van csak saját könyvtára. A bérjellelű kiadások elérték

a 3,7 milliárd frankot, a gyarapítás értéke pedig meghaladta a 600 milliót (6:1 arány, rosszabb, mint a mi 4,5:1 arányunk). A közel 110 milliós állományt 6,6 millió olvasó használta, a teljes kölcsönzés elérte a 190 milliót (már 15% feletti az av-dokumentumok aránya). 20 ezer ember dolgozott közkönyvtárban (kétezer lakosonként egy; nálunk kb. 2,5 ezerre jut egy). A könyvtárak átlagos heti nyitvatartási ideje 19 óra, alig változott. Csak hétezer számítógép volt közkönyvtárban (átlagban minden harmadikban).

A *finn* közkönyvtári hálózat – az 5,15 milliós lakosság szolgálatában – 436 önálló könyvtárból (kb. 12 ezer lakosra jut egy), további 400 fiókkönyvtárból és 200 (!) bibliobuszból áll. A lakosságnak csaknem 80%-a használ közkönyvtárat (*URL: <http://www.ifla.org/VII/s8/annual/cr01-fi.pdf>*). 2000-ben 1,9 millió új állományegységet szereztek be (átlagban 2,7 lakosra egyet!), az állomány elérte a 41 milliós nagyságrendet. Minden lakosra átlag 12 könyvtárlátogatás és 20 kölcsönzött kötet jut (éves szinten ez 100 millió feletti számot eredményez). A könyvtárak 99%-a automatizált munkafolyamatokat végez. 4200 munkatárs látja el a könyvtári feladatokat (1200 lakosra jut egy). 2000-ben a közkönyvtárak közel 210 millió euróval gazdálkodtak (40 euró lakosonként – nálunk ennek hetede), ebből központi kormányzati támogatás csaknem 80 millió (építkezés, bibliobusz vásárlása esetén 20–50% támogatás, számítógépes rendszerfejlesztés stb.).

A *dán* közkönyvtárak 5,35 millió lakost látnak el: a 800 közkönyvtár éves összkiadása 2001-ben elérte a 300 millió dollárt, fejenként (lakosonként) 56 USD. Nagy a szóródás: 10–110 dollár közt a különböző településeken. Egy lakosra közel 14 kötet kölcsönzést teljesítenek. A köz- és tudományos könyvtárak – összesen 650 intézmény – közös országos webalapú központi katalógusa (a dán „MOKKA”) 8 millió rekordot tartalmaz. A kéttucat legnagyobb tudományos könyvtár 30 milliós állományából 5,3 millió egységet kölcsönöz, és 750 ezer (!) könyvtárközi kölcsönzést teljesít. Ezen intézmények kiadásai elérik a 75 millió dolláros szintet, ennek ötöde jut állománygyarapításra.

Sonnevend Péter